

ЦОНЧО РОДЕВ
ЗАКЛЮЧИТЕЛНИ БЕЛЕЖКИ
НА АВТОРА

chitanka.info

Всъщност най-важната от моите бележки читателят е прочел още на заглавната страница на тази книга — че в ръцете му са „разкази за истински герои и по истински случаи“. И действително в страниците почти няма измислени лица; казвам това не само за главните герои на разказите, но и за почти всички останали — офицери, войници, въстаници, селяни, турци, българи, руси, чорбаджии, овчари, учители, всякакви. Същевременно се надявам, че късата думичка „по“ е подсказала, че разказите възпроизвеждат, ала не повтарят с фотографска точност историческите събития; казано другояче — случките, станали сюжети на разказите, са исторически достоверни, но са предадени по-свободно, а не със сухотата на документа, и че не съм се поколебавал да допълвам от себе си всички подробности, които историята не е съхранила.

А принципа, по който са подредени разказите, читателят навярно вече е отгатнал сам — не съм проявил никакви пристрастия и предпочитания, а се придържах към историческата хронология.

Независимо от тези общи и най-съществени предупреждения мен ми се струват необходими още няколко обяснения — без тях някои от историческите основи на разказите могат да останат недоизяснени за любознателния читател.

Подвигът на Христо Стоянов от Мидия, назован в самите документи от войната МАЛЪЧИШКА ИЗ БОЛГАР, допреди десетина години бе неизвестен за нашата историческа наука. Той бе открит от историка Ради Боев в архивите на руското адмиралтейство и публикуван в неговата интересна статия „Антитурското движение на населението от Българското черноморско крайбрежие през Руско-турската война 1828–1829 г.“ (Военно-исторически сборник, 5, 1970). Р. Боев е успял да се добере до такива документи, като бордовия дневник на флагманския кораб „Париж“, подробности около отнемането на писмото на мидийския паша^[1] и драматичното бягство „през турски военни обекти и постове“ до руските позиции, протокол от разпита на Христо Стоянов и пр. За съжаление писмените извори не дават никакви сведения за по-нататъшната съдба на малкия герой. Може да се предполага, че той е бил взет в Русия след края на войната и че му е дадено високо военно образование (подобни примери в руско-българските отношения от епохата са много), но казаното е само в сферата на догадките. Истината все още чака своя откривател.

Случките, за които се разказва в ОКТОПОДИ, КАКВИТО РАСТАТ В СТАРА ПЛАНИНА, ще придобият веднага друг облик, стига да внесем известна яснота в имената на техните герои:

„Малкият“ Сава е бил по-малък само на години, а иначе е един от исполините на българската история. Наскоро след описаните събития той ще смени личното си име (нещо почти немислимо днес, но практикувано твърде често по онова време), като вместо Сава ще започне да се нарича Георги — по името на своя вуйчо и неизменен пример за подражание Георги Мамарчов. Малко по-късно ще промени и бащиния си прякор Раковалъ, за да прекрачи в историята под името Георги Стойков Раковски. Не ми се вярва да има българин, който да се нуждае от повече подробности...

„Големият“ Сава, сливналията Сава Илиев, на чиято „Кратка автобиография“ (София 1893) дължим подробностите около живота на българчетата в Куру-чешме и препирните за „рибята чорба“ и „октоподите“, за окачената над леглото дървена лъжица и пр., също скоро ще придобие ново име. По-точно — ще бъде преведен прякорът му Евкарпидис. „Отсетне ме прекръсти неговото преосвещенство Иларион Макариополски — пише той в спомените си, — ... на Доброплодни, за да не мислят гърците, че съм грък.“ И като Сава Илиев Доброплодни (1820–1894) ще бъде един от най-големите просветители на нашето Възраждане — учител, книжовник, педагог и комедиограф.

А третият от участниците в куручешменските бурни събития, карловецът Иван, е бъдещият д-р Иван Богоров (1820–1892), също една от големите фигури на Възраждането — учител, езиковед, журналист (издавал е първия български вестник — „Български орел“, както и „Цариградски вестник“ — едно от най-значителните периодични издания преди Освобождението), преводач, деен участник в борбите за църковна независимост и пр.

Мисля, че по четирите малки разказа, събрани под общото заглавие „ДЕНЯТ СЕ ПОЗНАВА ОТ СУТРИНТА“, е излишно да се дават допълнителни обяснения. Името на Хаджи Димитър и свидетелството на видния историограф д-р Симеон Табаков („История на град Сливен“, т. II, София 1924) за автентичността на случките според мен са напълно достатъчни.

Райчо Николов (по-късно придобил широка популярност като „капитан Райчо“ или „дядо Райчо“) читателят може би вече познава от романа за юноши на Дора Габе „Мълчаливи герои“ („Народна младеж“, София 1968) или от богатата романизирана биография „Капитан Райчо Николов“ на Тодор Гигов („Народна младеж“, София 1977). Все пак нека накратко разкажем неговата съдба след героичното му преплуване ПРЕЗ РЕКАТА.

Взет под покровителството на благодарните руски висши офицери, Райчо Николов (1840–1885) бил заведен в Петербург, където завършил Втория кадетски корпус. (Една любопитна подробност: за да бъде приет в корпуса, на него, момчето от старопланинската махала Райковци, е било присвоено дворянско звание!) Служил е като офицер на различни места в Русия, но където и да се намирал, не е прекъсвал връзките си с българските емигранти и революционни дейци. Участвувал в Сръбско-турската война 1876 г. като доброволец, а в Освободителната се е отличил като командир от Българското опълчение. След войната, постъпил на служба в тъй наречената Румелийска жандармерия в Пловдив, Райчо е бил един от дейните сторонници за Съединението и паднал убит от предателски куршум в деня на прогласяването му.

За мен не подлежи на съмнение — младият читател положително отдавна се е досетил, че героят на разказа ПОБЕДА НЕ СЕ ПОСТИГА САМО СЪС СИЛА не е никой друг, освен безсмъртният наш революционер Стефан Караджа. Тук искам да кажа само, че случката — и победата на младия Стефан в нея — е напълно истинска. Издирил я е Захари Стоянов, като е разпитвал тулчалии-очевидци. Истинско в разказа е и името на надвятия пехливанин^[2], както и исполинската му сила: „А тоя Пляса бил пехливанин не на шега — пише З. Стоянов. — Той се славел по всичкото добруджанско къоше със своите широки гърди и с дебелите си баджащи.“ Истина е още, че именно след тази паметна великденска борба тулчанските турци така се наежили против Караджата, за такива отмъщения се готвели, че той бил принуден да напусне завинаги града. Така той обърнал гръб на бащината стряха, а избрал за свой покрив небето на цяло Българско...

Както в „Октоподи, каквито растат в Стара планина“, също и в разказа ОТМЪСТИТЕЛЯТ много „загадки“ ще се изяснят, когато читателят научи, че и Джендо — по примера на Раковски — по-късно е

изменил името си, за да се превърне в Захари Стоянов: апостола, публициста, писателя, дееца по Съединението, държавника.

За ранните години на този бележит българин доскоро не се знаеше нищо; пословично скромнен, той в своите безсмъртни „Записки по българските въстания“ споменава само оскъдни биографични данни за себе си едва от годините на своя овчарлък в Добруджа и тръгването по самостоятелен път. Съвсем наскоро някои случки от неговото детство в Медвен бяха публикувани (макар и интерпретирани по различен начин в сравнение с разказаното тук) от Стефан Чирпанлиев, правнук на Захари Стоянов по сестрина линия, в малката документална повест „Медвенският размирник“ („Народна младеж“, София 1978). По семейни предания и записани и незаписани спомени Ст. Чирпанлиев се е добрал до множество страници от ранните години на „медвенския размирник“, които читателят вече знае: и приятелството му с погиналия по-късно ловец Кючук Иван, и измамването на алчния владика Вениамин, и „злите духове“, довели Ремзи Балабан до границата на лудостта, и запалените купни на Съби чорбаджи...

Иска ми се да допълня още само това, че характеристиката, дадена тук на дядо Осман и на чорбаджи Съби, не е нито преднамерена, нито случайна. Ще припомня от „Записките“, че когато след погрома на Априлското въстание Захари Стоянов е бил в сливенския затвор, турчинът Осман ага^[3] се е застъпил за него, докато българинът чорбаджия Съби (Захари Стоянов великодушно е премълчал името му) го е очернил пред полицейските власти.

В цялата книга единственото по-голямо отклонение от уговорката „по истински случаи“ е в разказа **МОМЧЕТО, КОЕТО УМЕЕШЕ ДА ХОДИ НА РЪЦЕ** — описаната блокада на Етрополе не е исторически факт (макар че подобни и даже още по-тежки изпитания са бивали неведнъж и не дважд по стръмния път на Апостола на свободата). Всичко останало обаче е напълно достоверно — и имената на революционните дейци и на турските първенци, и скривалищата в манастира „Варовитец“ и в дома на Илия Правчанов, и голямата фигура на Тодор Пеев... Запомнен е също така и един случай, когато Левски с дързост и самообладание се е появил в средата на турските управници на Етрополе. Достоверни са, разбира се, още съществуването на Христо Ценов Христов и ролята му на куриер на

Апостола — не е случайно, че за него е писано като за „един от тайните куриери на Левски“ и „най-малкия революционен деец от времето на Левски“.

За да събера оскъдните сведения — документални и по предания — за малкия герой, голяма помощ ми оказа др. Евгения Вутова, уредничка в Етрополския исторически музей (за което тук и изказвам искрена и дълбока благодарност). Христо Ценов Христов е роден в 1864 г. и наистина едва седем-осемгодишен е изпълнявал рисковани задачи, поставяни му от Левски и частния революционен комитет, като винаги е проявявал находчивост, смелост и изобретателност (включително пренасянето на писма под чорапчето). Починал е от тежка простуда съвсем малък — в 1877 година; не е известно дали се заболял по време на епичната борба със студа на етрополци в помощ на отряда на генерал Дандевил при преминаването през Балкана, или при други обстоятелства по-рано.

Случи ли се пътят да ви отведе в Етрополе, непременно посетете историческия музей. В него вие ще научите много неподозирани страници от миналото на този буден старопланински градец, а в една от горните зали ще видите и автентична снимка на „най-малкия от куриерите на Левски“. Христо се е фотографирал с пушка в ръце — както подобава на юнак като него!...

За съжаление почти нямам какво, да добавя към писаното за онзи, който е заслужил апостолът и войводата Бенковски да каже по повод на него, че НЕ ДРЕХИТЕ ПРАВЯТ ЮНАКА, А СЪРЦЕТО. За неговите геройства и лудории ни е разказал пак Захари Стоянов (в своите „Записки по българските въстания“) — от присъединяването към Хвърковатата чета до оставането при Делчо Ливер. Но големият писател и революционер го е споменал само така, с прякора му Мацко. Всички мои усилия да открия истинското му име и по-нататъшната му съдба останаха напразни...

РАДА, ДЕВОЙКАТА С ХИЛЯДА ОСЕМСТОТИН И ТРИМА БАЩИ, е историческа личност. Исторически факт е също осиновяването ѝ от легендарния Брянски полк под името Рада Едуардовна Брянска.

Не много отдавна станаха известни някои подробности за живота на малката Рада — публикува ги Емил Цанов в статията си „Дъщерята на Брянския полк“ („Литературен фронт“, 2 март 1978). След войната

тя била отведена в Русия и брянци я отгледали с бащинска любов и грижовност. Тъй като полковник Елерс не бил семеен, Рада живеела при сестрите му Елиза Гавриловна Дрешер и Леонида Гавриловна Бойе, „но тя не прекъснала връзките си Брянския полк — пише Е. Цанов. — Положила войнишка клетва, тя ежегодно го посещавала, запознавала се с новите набори воители, вземала участие в полковия празник. Всички офицери в течение на години отделяли суми от заплатите си към фонд «зестра» за дъщерята на полка.“

Рада завършила Харковската гимназия и в 1890 г. положила изпит за учителка в девическите гимназии. Скоро след това се омъжила за офицера Родзински — също от състава на Брянския полк — и щастливото семейство имало четири деца. Следите на Рада се губят през Първата световна война — навярно по това време е починала.

Не са се загубили дирите и на **КАЗАКЪТ ОТ ПАНАГЮРИЩЕ** и благодарение на неоченимите сведения на др. Руска Патърчанова, бивша уредничка на музея „Райна Княгиня“ в Панагюрище (на която също изказвам благодарност от сърце), можах сравнително пълно да ги проследя.

С частта на капитан Галперт Никола Михлюзов извървял пътя на войната — през Димотика, Кешан и Айребол до Шаркьой (на северния бряг на Мраморно море). По-късно — какво сходство със съдбата на Райчо и Рада! — той заминал за Русия, закрилян през цялото време както от Константин Александрович Галперт, така и от състава на целия полк. Отначало бил в гр. Новочеркасск, но скоро след това капитанът бил изтеглен в Петербург, назначен в охраната на царя-освободител, и с него се озовал в столицата и Никола. С помощта на покровителя си (според други сведения в Петербург негов настойник е бил генерал княз Домонтович — бащата на Александра Колонтай) той постъпил във военно училище и в родината си се завърнал като артилерийски офицер. Заемал различни длъжности в гарнизоните на Асеновград, Шумен, Силистра и Пловдив. В 1905 г. отново заминал за Русия — този път, за да следва и завърши Висшата артилерийска школа. Във войската на освободеното си отечество Никола Михлюзов служил още дълго и се уволнил като полковник — извънредно висок чин за онези години.

Успоредно със службата си Никола Михлюзов се проявил и като военен и исторически („История на Априлското въстание“) писател. А заедно със Стоян Заимов е един от радетелите за основаването на военно-историческите музеи в Плевен, Бяла, Пордим и др.

Починал на 5 юли 1946 година.

---

[1] **Паша** — генерал; висш военен или административен началник. ↑

[2] **Пехливан(ин)** — борец; прен. герой. ↑

[3] **Ага** — господин; турски административен чиновник. ↑

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.